

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE
VON BOSNIEN-HERZEGOWINA

GODIŠNJAK JAHRBUCH

Centar za balkanološka ispitivanja
Zentrum für Balkanforschungen

KNJIGA / BAND 48

Urednici / Herausgeber

Dževad Juzbašić, Igor Manzura, Melisa Forić Plasto

Redakcija / Redaktion

Radoslav Katičić, Lejla Nakaš,
Aiša Softić, Aladin Husić

SARAJEVO 2019

Sadržaj / Inhaltsverzeichnis

Predgovor jubilarnom izdanju Godišnjaka/Jahrbucha <i>In Honorem Blagoje Govedarica</i>	7
Vorwort für Jubiläumsausgabe/Jahrbuch <i>In honorem Blagoje Govedarica</i>	8
A preface of jubilee edition of Godišnjak/Jahrbuch <i>In honorem Blagoje Govedarica</i>	9
Biografija Blagoja Govedarice.....	11
Bibliografija Blagoja Govedarice	17

Članci / Aufsätze

Igor Manzura

Tokens of time: on anthropological periodization of the Cucuteni-Tripolye culture Znakovi vremena: o antropološkoj periodizaciji kulture Cucuteni-Tripolje	23
---	----

Stanislav Țerna, Knut Rassmann, Andreea Vornicu-Țerna, Johannes Müller

The evolution of dual-chambered updraught kilns on the Cucuteni-Tripolye mega-sites in the 4 th millennium BC: a view from Stolniceni Evolucija dvokomornih proizvodnih keramičkih peći na Cucuteni-Tripolje mega-lokalitetima iz 4. milenija pr. n. e.: pogled iz lokaliteta Stolniceni.....	41
---	----

Biba Teržan

Metallurgical activity in the Early Bronze Age period on the hilltop settlement of Pod near Bugojno Metalurška dejavnost v zgodnji bronasti dobi na gradini Pod pri Bugojnu.....	59
--	----

Aleksandar Kapuran

Nova saznanja o metalurgiji bakra tokom bronzanog doba u Timočkoj regiji (severoistočna Srbija) New finds of copper metallurgy during the bronze age in the Timok region (north-east Serbia)	73
---	----

Joni Apakidze

Ein spätbronzezeitlicher Bronzehort der Kolchis-Kultur aus Kalvata in Westgeorgien Ostava Kolhidske kulture kasnog bronzanog doba iz Kalvate u zapadnoj Gruziji.....	83
---	----

Martina Blečić Kavur, Wayne Powell, Aleksandar Jašarević

Ostava iz Cvrtkovaca u kontekstu potencijala kasnobrončanodobnih ostava Bosne The Cvrtkovci hoard in the context of the potential of the Late Bronze Age hoards from Bosnia.....	103
--	-----

Eugen Sava, Elke Kaiser, Mariana Sîrbu

Zepteräxte der Bronzezeit in Osteuropa Bronzanodobne polirane sjekire u istočnoj Evropi	125
--	-----

<i>Mario Gavranović, Daria Ložnjak Dizdar</i>	
The Sava Valley (Posavina) – a heritage of communication Some examples from the Late Bronze Age Dolina Save (Posavina) – baština komunikacija. Neki primjeri iz kasnog brončanog doba ..	137
<i>Staša Babić, Zorica Kuzmanović</i>	
Glasinac – Notes on Archaeological Terminology Glasinac – beleška o arheološkoj terminologiji.....	157
<i>Aleksandar Palavestra</i>	
Učenje da se vidi glasinački ćilibar Learning to See the Amber from Glasinac	167
<i>Adnan Kaljanac, Elma Hantalašević</i>	
Glasinačka istraživanja Blagoja Govedarice i pokušaj metodološkog razvoja bosanskohercegovačke arheologije: <i>Iskorak u budućnost do koje još nismo stigli</i> Blagoje Govedarica's researches of the Glasinac and an attempt at the methodological development of Bosnian archaeology: <i>A step into the future we have not yet reached</i>	181
<i>Denis Topal</i>	
Single-edged akinakai of Transylvania and Great Hungarian Plain. Reflection of a Balkan tradition Jednosjekli akinaki iz Transilvanije i Velike Mađarske ravnice. Odras balkanske tradicije....	199
<i>Branko Kirigin, Vedran Barbarić</i>	
The beginning of Pharos – the present archaeological evidence Početak Farosa – sadašnji arheološki dokazi.....	219
<i>Petar Popović, Aca Đorđević</i>	
“Macedonian Amphoras” at Kale, Krševica Site – Another Evidence about Chronology of the Iron Age Settlement and Connections with the Hellenistic World Nalazi “makedonskih amfora” na lokalitetu Kale – Krševica: još jedno svedočanstvo o hronološkom rasponu naselja i vezama s Makedonijom.....	231
<i>Amra Šaćić Beća</i>	
Odrasi i posljedice Tiberijevog Panonskog rata na bosansku Posavinu Reflections and consequences of Tiberius's Pannonian war on Bosnian Posavina	237
<i>Ante Milošević</i>	
Ostatci naših prekršćanskih vjerovanja u okolini Ljubuškog u Hercegovini The remnants of our pre-Christian beliefs around Ljubuški in Herzegovina	249
<i>Lejla Nakaš</i>	
Evandjelje Beogradske biblioteke br. 54 Gospel of the Belgrade Library No. 54	267
<i>Aiša Softić</i>	
Prve arheologinje u Bosni i Hercegovini First women archeologists in Bosnia-Herzegovina	275
Hronika / Chronik.....	285
Adrese autora / Autorenadressen.....	287
Uputstva / Richtlinien / Guidelines	
Uputstva za pripremu materijala za Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH.....	289
Richtlinien zur Veröffentlichung im Jahrbuch des Zentrum für Balkanforschungen der AWBH....	291
Guidelines for the article preparation for Godišnjak CBI ANUBiH.....	293

Evandjelje Beogradske biblioteke br. 54

Lejla Nakaš
Sarajevo

Abstrakt: This essay brings together all the philological and codicological data on lost Gospel manuscript no. 54 from the Belgrade library. As a result, we can now more securely identify Bifolium from the Russian State Library no. 291 (Moscow) as part of the codex. The research for the essay was carried out as part of a project by the Academy of Arts and Sciences of Bosnia and Herzegovina (ANUBiH) to create a digital corpus of texts for a dictionary of Old Church Slavonic, which has been revived after a half-century at the instigation of Prof. Dževad Juzbašić, fellow of the academy, and Prof. Blagoje Govedarica, corresponding fellow.

Ključne riječi: Gospel of the Belgrade Library No. 54, Museum of Tver, Codicological data, Srećković Gospel

O Evandelju br. 54 iz Stojanovićevog Kataloga Narodne biblioteke u Beogradu, izdatog 1903. godine, danas se vrlo malo zna.¹ Sudeći prema drugom registarskom broju, kojim je ovaj rukopis označen u zagradama (635), i pod pretpostavkom da je taj broj predstavljao hronološki popis svojina biblioteke, vrijeme njegovog dospjeća u Beogradsku biblioteku poklapalo bi se s vremenom koje je neposredno prethodilo stvaranju Kataloga. Stojanović nije dao podatke o ranijem vlasniku, a nije ni precizirao koji su dijelovi teksta očuvani, a koji izgubljeni. Naveo je samo da ima 136 listova, da su na listu 1^r stihovi Evandjelja po Mateju 23:25-28, te da “nema svršetka i mnogih listova iz sredine”. Stojanović je, doduše, objavio sadržaj prve stranice prvog lista, ali ako se uzme u obzir da rukopis sadrži 21 redak, što je poznato tek iz Lavrovljevog paleografskog opisa iz 1914. godine,² čudno je što se na prvoj stranici nalazi manja količina teksta³ nego u svim drugim rukopisima koji su imali takav broj redaka. Uvidom u neobičan slučaj da stranica započinje i

završava punom rečenicom, dok svi ostali rukopisi ne vode o tome računa, mogu se pretpostaviti dvije stvari: (1) Stojanović započinje i prekida tamo gdje je mislio predstaviti smisaonu puninu sadržaja stranice i (2) da je na stranici postojao velik inicijal Γ. Međutim, ova druga mogućnost mora se odbaciti u skladu s dosadašnjim saznanjima o iluminacijama rukopisa iz odmaklog 14. i iz 15. stoljeća.⁴

Iako je rukopis izgubljen, postoji njegov paleografski opis koji je godine 1914. objavio Lavrov. Neobično je što ni tu ništa ne piše o inicijalima, niti o bilo kakvim iluminacijama, pa se mora pretpostaviti da je Lavrov raspolagao samo jednim manjim dijelom rukopisa na kojem ukrasa nije bilo.

Slovo a ima viseću petlju, pravilnog oblika su б и в, slovo r ima debelo stablo, pravilno je slovo д, ima dovoljno široko е s oblim zakrivljenjem gornje i donje linije, kod ж je središnja uspravna linija presječena na samoj sredini slova s uvijenim prema gore bočnim

¹ Stojanović 1903, 21.

² Lavrov 1914, 241 [Лавровъ, П. А. Палеографическое обозрение кирилловского письма. Энциклопедия славянской филологии, Выпускъ 4, Петроградъ, 1914].

³ U Stojanovićevoj transkripciji su svega tri stiha: Mt. 23:25-28.

⁴ Speranski već u prikazu Manojlovo bosanskog evandjelja 1906. godine ističe da su inicijali veličine 9-10 redaka bizantskog prototipa, te da su poznati samo starijim evandeljima srednjojužnoslavenske redakcije (Speranski 1906, 21-22).

stranama, з има крупnu glavu i dosta nerazvijen repić, ima samo н [ne i †], ima staro к čija se zavojita linija približava više sredini uspravne, obje linije slova л пишу se jednakim nagibom pera, središnji potez slova м je bez zaokrugljenja, kosa crta slova н dopire u donji dio slova, kod slova о врh je sa zaravnjenim potezom, slovo ρ je sa širokom glavicom i tankom uspravnom linijom, zaokrugljeno se piše с, kao i є, slovo τ je pravilno s debelom uspravnom crtom, ligaturno оу piše se kao u Gljiferdingovom evanđelju br. 6, pri čemu je u njegovom gornjem dijelu tanka linija uvijena prema врhu, a postoji i slovo *uk* običnog oblika – Ѹ, slovo χ ima niže spuštenu tanku liniju, stubići slova ц пишу se debelim potezima, a repić mu je tanak i malen, kao i kod ц, slovo γ piše se s dubokim usjekom a uspravna linija mu je ponekad značajno zadebljana i presječena crticom, postoje samo ъ i ѣ, kod ѣ nije mnogo uzdignuta ravna linija, a osim toga postoji slovo ѧ.⁵

Kako se iz izloženog opisa vidi, Lavrov ne daje napomene o pisanju φ, ω i ю. Moramo se zapitati da li je razlog u tome što na listovima kojima je raspolagao nije bilo tih slova. Naime, rukopis Evanđelja br. 54 ga ima, slovo φ je dvaput zasvjedočeno na prvom listu, čiji je tekst citiran u Katalogu.

O pojedinostima iz Evanđelja Beogradske biblioteke br. 54 pisao je, osim Stojanovića i Lavrova, još i Pavlović.⁶ Kada daje primjere iz ovog rukopisa, on ih vadi iz stihova koji se tiču evanđeoskog teksta koji se nalaze i na Mostarskom (Belićevom) bifoliju Vrutočkog evanđelja, jer je taj bifolij centralna tema njegovog prikaza. Da je pritom Pavlović imao u rukama rukopis Beogradskog evanđelja br. 54, svjedoči numeracija koju daje u zagradama, a ona je u trenutku kada Pavlović piše, dakle godine 1921, ispisana prema stranicama, a ne prema listovima. Naime, autor navodi se stihovi Evanđelja po Marku 3:29–4:4 nalaze na stranicama rukopisa 43 (u retku 3) – 44 (u retku 7), potom i da su stihovi 8:5-26 na stranicama 68-70. Velika razlika u brojevima između citiranih dijelova Evanđelja po Marku znači da može biti govora samo o paginaciji, nikako o folijaciji.

Potpun popis Pavlovićevih primjera za Evanđelje br. 54 izgleda ovako:

Mk. 3:29, 43 r.3 Ѹ вѣкы
 Mk. 3:29, 43 r.4 на д̄ха̄ стаго
 Mk. 3:32 рѣше
 Mk. 3:34 окръсть стоеще
 Mk. 3:35, 43 r.17 волоу
 Mk. 4:1, 43 r.19 при морн
 Mk. 4:1, 43 r.21 вѣлѣшоу
 Mk. 4:3 сѣен
 Mk. 4:3 сѣѣтн
 Mk. 4:4 сѣѣше
 Mk. 4:4, 44 r.5 i r.7 ова падоу
 Mk. 4:5, 44 r.9 гл҃убыны
 Mk. 4:6, 44 r.11-12 Ѹсьше
 Mk. 4:7, 44 r.12-13 паде на землн Ѹ тр|нѣ н Ѹзнде
 Mk. 8:5 рѣше
 Mk. 8:13 от. нде на онѣ поль
 Mk. 8:14, 69 r.1 забншеє вѣзетн хлѣба
 Mk. 8:16 не нмамы
 Mk. 8:17 окаменено лн нмате ср̄це ваше
 Mk. 8:17, 69 r.10 Ѹѣте
 Mk. 8:19 i 20 кошъннцѣ
 Mk. 8:19, 69 r.15 Ѹ
 Mk. 8:20, 69 r.19 Ѹзесте
 Mk. 8:22 молнше
 Mk. 8:24, 70 r.6 Ѹлвкн
 Mk. 8:25, 70 r.9-10 ѡврѣзоста се
 Mk. 8:25, 70 r.10 Ѹзрѣ
 Mk. 8:26, 70 r.11 Ѹ васѣ
 Mk. 8:26, 70 r.12 Ѹнннн
 Mk. 8:26, 70 r.12-13 Ѹ вьсн
 Mk. 8:27, 70 r.14 фнлнповн

Pavlović za Rukopis Beogradske biblioteke br. 54 procjenjuje da je iste škole kao br. 55 (Nikoljsko evanđelje) i br. 56 (Daničićevo evanđelje). On naglašava da se sigurno može reći kako Srećkovićevo evanđelje i Evanđelje br. 54 stoje u bližoj vezi sa br. 55 i br. 56.⁷ Međutim, on pretpostavlja da je br. 54 mlađe od Nikoljskog i Daničićevog evanđelja i da bi moglo biti savremeno Rukopisu Radosava krstjanina ili nešto starije od njega.⁸ On daje još jednu vrijednu informaciju o br. 54 kada kaže da ono u odnosu na br. 55 i br. 56 “pokazuje mnogo više veze sa Srećkovićevim evanđeljem, mada je od njega očevидно mlađe,

⁷ Ibid., 248.

⁸ Pavlović (1921, 247) smatra da rukopis Evanđelja br. 54 pokazuje izvjesnu dekadenciju škole, te bi mogao biti savremeni ili nešto stariji od rukopisa Apokalipse Radosava krstjanina. Nije precizirao na osnovu kojih primjera dolazi do tog zaključka, ali čini se da su u pitanju ortografski kriteriji poput nedostatka sistema u distribuciji slova оу i Ѹ, koja imaju jednaku fonetsku vrijednost – u. (Ibid., 247)

⁵ Lavrov 1914, 241-242.

⁶ Pavlović 1921.

	br. 54	Sreć.
Za razliku od Nik. upotrebljava se Ѹ/oy, a ne ю, iza palatala (str. 242).	волоу (Mk. 3:35), ѸѸете (Mk. 8:17), вѸлѸшоу (Mk. 4:1)	πλοуноуѸше (Mt. 27:30), бѸѸшоу (Mt. 27:1)
Nema uočljivih pravila u pogledu bilježenja Ѹ/oy/oy; digrama češća nego u Nik. (str. 243).	ова падоу (Mk. 4:4), вѸлѸшоу (Mk. 4:1), Ѹсьше (Mk. 4:6)	тоу (Mt. 27:61), хотѸхоу (Mt. 27:15), ѸбнѸють (Mt. 27:1)
Za razliku od Nik. upotreba poluglasa više je pokolebana (str. 243).	Ѹ вась (< вь вьсь), Ѹ вьсн (< вь вьсн, Mk. 8:26), кошѸннѸь (Mk. 8:16-20)	вась градь (Mk. 1:33), на ньсь (Mt. 27:25), оцать (Mt. 27:48)
Za razliku od Nik. br. 54 ima mnogo češće Ѹ<вь (str. 245).	Ѹ вѸкѸ (43 r.3), Ѹсьше (44 r.11-12, Ѹ тр нѸ н Ѹзнде (44 r.12-13), Ѹ (69 r.15), Ѹзесте (69 r.19), ѸзрѸ (70 r.10), Ѹ вась (70 r.11), ѸннѸн (70 r.12) Ѹ вьсн (70 r. 12-13)	ѸннѸѸ Ѹ (Mt. 27:53)
Za razliku od Nik. postoji kombinacija ѸѸ (str. 244).	сѸѸтн (Mk. 4:3), сѸѸше (Mk. 4:4)	бѸѸхоу (Mt. 27:54), андрѸѸ (Mk. 1:16), завѸдѸѸ (Mk. 1:19)

a možda i s njega prepisano⁹ S obzirom na to da je Srećkovićevo evanđelje, u trenutku kada piše, njemu nedostupno,¹⁰ do takvog zaključka mogao je doći samo na osnovu usporedbi s odlomcima Srećkovićevo evanđelja koje je godine 1902. objavio Speranski. Danas više nije moguće izvršiti usporedbe sva četiri rukopisa u poglavljima Mt. 27:1-66, Mk. 1:5-39, koje su Pavloviću bile moguće. Ipak, zahvaljujući Daničiću i Speranskom, moguće je porediti Srećkovićevo s Nikoljskim i Daničićevim evanđeljem, a takva usporedba daje rezultat da se ono bolje slaže sa Nikoljskim evanđeljem nego s Daničićevim. Imajući u vidu podatak o bliskosti Evanđelja br. 54 sa Srećkovićevo evanđeljem možemo, dakle, pretpostaviti da je po tipu predložka i Evanđelje br. 54 bliže Nikoljskom nego Daničićevom.

Iz članka Speranskog poznato je da se stihovi Evanđelja po Marku 3:29-30 u Srećkovićevo evanđelju nalaze na listu 22a,¹¹ s druge strane, iz Pavlovićevo članka razaznaje se da se upravo ti stihovi u Evanđelju br. 54 nalaze na stranici 43, što je zapravo isto [f. 22^r = p. 43]. Ovaj podatak, uz razne druge podudarnosti o kojima će još biti riječi u ovom radu, naveo me na pomisao da su br. 54 i Srećkovićevo evanđelje zapravo jedan te isti rukopis, koji je imao dvostruku numeraciju – paginaciju i folijaciju.

O položaju Evanđelja br. 54 u odnosu na Srećkovićevo, Nikoljsko i Daničićevo evanđelje može se dosta toga zaključiti na osnovu podataka koje je objavio Pavlović. A on je na osnovu svojih analiza već istaknuo kako je, s obzirom

na ortografske i jezičke karakteristike, osnovano pretpostaviti da je Evanđelje br. 54 prepisano sa Srećkovićevo.

Iz Pavlovićevo prikaza doznaje se da su slova u Evanđelju br. 54 istog tipa kao u Nikoljskom i Daničićevom evanđelju, samo manje lijepa.¹² Pavlović daje također informaciju o tome kako u Nikoljskom i Daničićevom evanđelju ж ima manje razvijen gornji dio i češće je to slovo s pravim gornjim kracima nego u Evanđelju br. 54.¹³ Time se potvrđuje i Lavrovljev paleografski opis slova ж u Evanđelju br. 54.¹⁴ Pavlović također ističe da su ikavizmi najrjeđi u Daničićevom evanđelju i u Ev. br. 54,¹⁵ a tome treba dodati činjenicu da se i pisar Srećkovićevo evanđelja dosta uspješno opire ikavizaciji.¹⁶ Ovi podaci upućuju ne toliko na odanost pisara jeziku predložka, već prije svega na mjesto prepisivanja, ili školu.

U člancima koji se bave kataloškim opisom srednjovjekovnih bosanskih rukopisa izražena je pretpostavka da je Moskovski bifolij Ruske državne biblioteke br. 291¹⁷ sastavni dio izgu-

¹² Pavlović 1921, 240.

¹³ Ibid. 241.

¹⁴ Lavrov 1914, 241.

¹⁵ Pavlović 1921, 244.

¹⁶ U Srećkovićevo evanđelju na nekoliko mjesta je iskonsko i ili y zamijenjeno jatom i na jednom mjestu je došlo do pojave morfološkog ikavizma – Mt. 27:41 сь кѸннѸжннѸѸь (сь ннѸкѸннѸжнѸѸь), Mt. 27:60 вь гробн, нсѸуенѸ бѸсть, Mt. 27:65 коустодѸю; Mk. 1:36 сь нѸмь.

¹⁷ Broj koji je dvolistu dodijeljen u Svodnom katalogu (Svodnyj katalog 2002, 433) je 291. U kataloškom opisu bosanskih rukopisa Anice Nazor (2005, 554) navodi se sljedeća signatura: RGB, arhiv arhiepiskopa Nikona (Roždastvenskago), kart. 14, ed.hr. 17, (291); u kataloškom popisu bosanskih crkvenoslavenskih rukopisa M. Kardaša i E. Ramić-Kunić (2018:b131) bifoliju je dodijeljena kataloška oznaka Фонд 765 K. 14. № 17, preko koje je njegove fotografije mogu-

⁹ Ibid.

¹⁰ Pavlović se u svojoj analizi referira na članak Speranskog iz 1902.

¹¹ Speranski 1902, 176.

bljenog Evanđelja br. 54. Dvolist je opisan kao bosanski, pisan bosanskim ustavom, dimenzija 19,1-19,4 x 13,5. U Katalogu biblioteke¹⁸ je istaknuto da fragment predstavlja jedan bifolij kvaterniona. O prvom listu kaže se da je potamnio i iskrzan te da se tekst teško čita. Ovakvi podaci obično indiciraju da je bifolij već dugo odvojen od ostatka rukopisa, ali je još vjerovatnije to da je on, u dužem razdoblju koje je prethodilo njegovom osamljivanju, bio prvi sačuvani list veće cjeline rukopisa. Podaci o sadržaju teksta na stranicama podstiču da se detaljnije istraži mogućnost pripadanja bifolija nekoj drugoj cjelini, osim Evanđelju Beogradske biblioteke br. 54, za što se zapravo opredijelio Svodni katalog sravnivši tip slova s Lavrovljevim paleografskim opisom.

Određene sumnje otvaraju se, dakle, već uvidom u sadržaj teksta: paradoksalno je da tekst koji prethodi prvoj stranici Evanđelja Beogradske biblioteke br. 54, i to najmanje za jedan cijeli list, bude identificiran kao dio tog u bombardiranju 1941. stradalog rukopisa. Osim toga, nejasno je kojim bi putem jedan list Evanđelja br. 54 (Moskovski bifolij) došao u Arhiv arhiepiskopa Nikona Roždastvenskoga. Svodni katalog piše da je arhiepiskop dobio bifolij od Совета Московской Преображенской двухклассной церковно-приходской школы u decembru 1914. List je tada, kako se vidi, iz sanktpeterburške prešao u moskovsku oblast, a da se pritom ne zna kako i kada je dospio u Rusiju.

Kolega Josip Raos pretpostavio je da bi taj iskrslu dvolist mogao biti identičan Tverskom bifoliju za kojim je bezuspješno tragala H. Kuna.¹⁹ O Tverskom dvolistu, fragmentu Srećkovićevoг evanđelja, pisao je Speranski u Katalogu Tverskog muzeja²⁰ i u članku o Glosama Srećkovićevoг evanđelja,²¹ ali ga se osamdesetih godina prošlog stoljeća ondje više nije moglo pronaći.²²

će naći na internetu na stranici Trojicko-Sergejeve lavre, <http://old.stsl.ru/manuscripts/arkhiv-arkhiepiskopa-nikona-rozhdestvenskogo/14-017>.

¹⁸ Svodny katalog RGB 2002, 433.

¹⁹ Kuna 2008, 127.

²⁰ Speranski 1903.

²¹ Speranski 1902. Speranski 1902. godine piše o tom u bilježi na stranici 172, a godine 1903. u Opisu (katalogu) rukopisa Tverskoga muzeja pod kataloškim brojem 232/567 (4886).

²² Uvjerila sam se da to nije moguće ni sada. U zvaničnom odgovoru koji sam dobila od Elene Nikolaevne Efremove 10. februara 2014. godine stoji: "В указанном в Вашем письме

Na prvi pogled, najimpresivniju podudarnost s opisom Srećkovićevoг evanđelja predstavlja umetak ispred stiha Mt. 21:43 **сего ради глѡ** ..., koji je napisan između redaka i dijelom se proteže uspravno duž unutrašnje margine, crvenim slovima, oblikom pisma karakterističnim za 16. stoljeće – **рѣ гъ прншѣшнмъ къ немѣ**. O tom naknadno dodanom aprakosnom umetku, koji se ne susreće u drugim bosanskim evanđeljima, izvijestio je Speranski u članku iz 1902. godine, na str. 173. Potom, raspored i tekst naslova na Moskovskom bifoliju sasvim odgovara naslovima koje je na istom mjestu pobrojao Speranski: Mt. 21:33 **н · о виноградѣ**, a na Tverskom dvolistu dolaze naslovi Mt. 22:2 **нѣ · о званнхъ на бракъ**, Mt. 22:15 **нв · о въпрощьшнхъ о кннѡсть**, Mt. 22:23 **нѣ · о садокннхъ**, tek potom došao bi naslov s drugog lista Moskovskog bifolija.

Pokušala sam složiti tekstualni model kvaterniona vodeći računa o kataloškoj informaciji da bifolij počinje riječima iz stiha Mt. 21:31 **ѡ обою сътворн волю оѡю**, te da sadržaj prvog lista završava riječima iz stiha Mt. 21:44 **н падн на камѣн**, a da zatim sadržaj drugog lista počinje riječima iz stiha Mt. 22:35 **законѡунтель нскоушае н · н глѣ** i na verso stranici završava riječima iz stiha Mt. 23:8 **едннъ бо есть вашъ ѡунтель · хѣ всн же**. Odmah se vidjelo da za kontinuitet teksta između prvog i drugog lista nedostaje sadržaj Mt. 21:44–22:35. A to je upravo sadržaj Tverskog bifolija, kako ga je u dva navrata opisao Speranski – u Katalogu Tverskog muzeja izdatom 1903. godine (pod brojem 232) i u drugoj bilježi svog članka o glosama Srećkovićevoг evanđelja.²³

Moskovski bifolij, dakle, nije i ne može biti identičan s Tverskim, ali je gotovo sasvim sigurno da zajedno s njim čini sastavni dio jednog kvaterniona. Vjerovatnost je tim veća što Speranski u svom prikazu glosa Srećkovićevoг evanđelja, dajući precizne podatke o tome koji su

документе, хранящемся в составе архивного фонда Калининского областного музея (Ф. Р-56. Оп. 1. Д. 118.), в списке рукописей, передаваемых в Калининский областной государственный архив, действительно значится рукопись № 232/567 (по Описанию М.Н. Сперанского). В то же время в учетных документах хранящейся в Государственном архиве Тверской области Коллекции рукописных, старопечатных и документальных материалов (Ф. 1409): деле фонда, описи документов фонда – сведений о поступлении и постановке на учет рукописи № 232/567 не имеется."

²³ Speranski 1902, 172.

dijelovi rukopisa izgubljeni, navodi da prva sačuvana cjelina Srećkovićevog evanđelja počinje stihom Mt. 21:31 – što se poklapa s početnim stihom Moskovskog bifolija – i da ima potpun kontinuitet teksta sve do stiha Mt. 24:11. Činjenica da Tverski bifolij ima neprekinut tekst omogućava zaključak da je on četvrti, dakle posljednji list kvaterniona (f. 4 i 5), ali je na osnovu kontinuiteta teksta o kojem izvještava Speranski jasno da kvaternion, koji je u sastavu imao Moskovski kao treći bifolij (f. 3 i 6), imao još i dvije desne polovine prvih dvaju bifolija (f. 7 i 8).²⁴ Na tim je listovima bio nastavak teksta, od stiha Mt. 23:9, za koji znamo da ima kontinuitet do Mt. 24:11. Ako se ti stihovi rasporede s prosječnih 1100 karaktera po listu,²⁵ posljednji list kvaterniona (f. 8) sadržavao bi tekst Evanđelja po Mateju počevši od stiha 23:25, a to je upravo onaj dio teksta kojim je 1903. godine počinjalo Evanđelje Beogradske biblioteke br. 54.

Nije li, dakle, Evanđelje br. 54 zapravo Srećkovićevog evanđelje? Paginacija prvog i folijacija drugog posve se podudaraju kad je riječ o stihu Evanđelja po Marku 3:29. Oba imaju isti format i po 21 redak na stranici,²⁶ a iz podataka koje donosi Pavlović da se zaključiti kako su im i jezik i ortografija u takvoj mjeri slični da se može pretpostaviti kako je Evanđelje br. 54 prijepis sa Srećkovićevog.²⁷ Sitne razlike, koje su upale u oči Pavloviću, mogle su biti posljedica grešaka koje je pravio Speranski prepisujući tekst Srećkovićevog evanđelja.²⁸

Protiv ove nove pretpostavke govorila bi razlika u broju listova, jer Srećkovićevog evanđelje sadrži 186 listova, a Evanđelje br. 54 136 listova. Međutim, različite greške u navođenju broja listova sasvim su moguće i već viđene. Nikoljsko evanđelje, naprimjer, u Stojanovićevom Katalogu

broji 144 lista,²⁹ dok je iz Daničićeva izdanja tog rukopisa, kao i iz njegovog današnjeg digitaliziranog oblika Biblioteke Chester Beatty, poznato da ima 174 lista i jedan nenumerirani list na početku rukopisa s popisom poglavlja Evanđelja po Mateju.

Valjalo bi se pretpostaviti da je godine 1903, neposredno prije stvaranja kataloga i odmah nakon smrti vlasnika, Srećkovićevog evanđelje završilo u Beogradskoj biblioteci, dok je dio njegovih listova, bifoliji Tverski i Moskovski (jer Stojanović ne navodi njegov sadržaj kao prvi list) ostao kod Speranskog. U sklopu cijele ove pretpostavke samo je pod tim uvjetom bilo moguće da Pavlović usporedbom teksta Evanđelja br. 54 s tekstom koji je 1902. objavio Speranski izvede zaključak da je Evanđelje br. 54 prepisano sa Srećkovićevog evanđelja, a da pritom ne zna da poredi isto sa istim. Srećkovićevog evanđelje u tom je trenutku, kad Pavlović piše, moralo biti u biblioteci jednako kao što je bilo Nikoljsko i Daničićevog.³⁰ Moskovski je bifolij, vjerovatno zajedno s još jednim listom tog kvaterniona (f. 7), mogao dospjeti u moskovsku oblast kao ogledni materijal za paleografsko istraživanje Lavrova.

Speranski, svakako prije nego što je počeo pisati svoj tekst o Manojlovom bosanskom evanđelju koji je objavljen 1906. godine, listove više nema u svom posjedu. Na takav zaključak upućuje činjenica da on, i pored jasnog nastojanja da Manojlovo evanđelje uspoređi sa svim dotad poznatim evanđeljima bosanske redakcije, taj rukopis poredi jedino s Daničićevim izdanjem Nikoljskog evanđelja, dok se kod paleografskih opisa oslanja na faksimile tog izdanja kad god je riječ o Evanđelju br. 56 (92).³¹ Svi drugi bosan-

²⁴ Otkinuta lijeva polovina prvog bifolija kvaterniona (f. 1) sadržavala bi približno tekst Mt. 21:2-17, a drugog bifolija (f. 2) stihove Mt. 21:18-30 i zatim sami početak 31. stiha, riječ кон.

²⁵ Proračun od 1100 karaktera po listu izveden je na osnovu količine teksta na Moskovskom bifoliju.

²⁶ Speranski 1903, br. 232.

²⁷ Pavlović utvrđuje da je Evanđelje br. 54 "očevidno mlađe" od Srećkovićevog, ali i da je "možda s njega prepisano" (Pavlović 1921, 247).

²⁸ Podatke o tome da je Speranski ponekad griješio u transliteraciji daje Koch, usp. bilj. 2 i 22, 70.

²⁹ Ova Stojanovićeva greška prenosi se u svim radovima koji se bave bosanskim tekstovima, uključujući i najnovije. Tačan broj listova Nikoljskog evanđelja poznat je već od vremena pronalaska rukopisa. Danica Otašević u *Glasi Biblioteke* 12/2005 na str. 35 donosi tekst pisma Alekse Vukomanovića koje je upućeno Vuku Stefanoviću u Beč 15. januara 1855, u kome piše da Nik.^a broji 175 listova.

³⁰ Ponovo ističem da Pavlović u članku primjere iz ovih rukopisa citira zajedno s brojem folija na kojem se u tim rukopisima tekst nalazi. To znači da izravno gleda u rukopise.

³¹ Сперанский, М. Н. *Мостарское (Манойлово) евангелие, Русский филологический вѣстник*, 1906. Usp. bilj. 6 na str. 6-7, bilj. 2 na str. 7, bilj. 4 na str. 15. Primjere za br. 55 (Nik.) i 56 (Dan.) Speranski donosi upućujući i na svoje *Замѣтки*, iz 1898. kao u bilješci 2 na str. 19, a iz tog izdanja jasno je da je u prošlosti imao puni uvid u Daničićevog evanđelje, jer je u njemu dao potpun paleografski opis i predstavio najbitnije

ski rukopisi s kojima izravno poredi Manojlovo evanđelje navodeći stranice i retke uglavnom su mu bili na raspolaganju u Moskvi. Mislim da mu tada više nijedan list Srečkovićevo evanđelja nije dostupan, jer bi inače poredio Manojlovo evanđelje sa Srečkovićevo, odnosno sa Evanđeljem br. 54.

Lavrov nije izložio svoj opis samo na osnovu Moskovskog bifolija, jer na njemu nema riječi koja bi mogla sadržavati slovo Ɑ, tako da je moguće kako je i sljedeći list (7. list kvaterniona), koji je sadržavao to slovo, skupa s dva bifolija dospio u Rusiju najvjerovatnije posredstvom Speranskoga. Njemu je možda bio na raspolaganju list sa stihom Mt. 23:15 (ⱭⲉⲠⲚⲏⲏ), u kojem se najprije pojavljuje slovo đerv o kojem on izvještava, a to bi zapravo bilo na listu koji neposredno prethodi tekstu prve stranice Evanđelja br. 54 objavljenom u katalogu Stojanovića.

Sudeći po bilješci koju je Speranski dao u Tverskom katalogu 1903. godine, taj je bifolij "prinadležao" ostatku rukopisa, čiji je vlasnik bivši profesor Velike škole u Beogradu P. S. Srečković, iz cjeline kojega je isključen samo (?) Tverski bifolij kao dar vlasnika Tverskome muzeju.

Ovaj kratki pregled svih bibliografskih upućivanja na Evanđelje Beogradske biblioteke br. 54 rezultira zaključkom da se Moskovski bifolij slaže jednako s Lavrovljevim paleografskim opisom toga kodeksa i s kodikološkom strukturom prvog kvaterniona Srečkovićevo evanđelja. Osobito je važan podatak o slovu Ɑ s poprečnom crticom iz Lavrovljevog opisa, jer je broj rukopisa koji imaju takvo slovo ograničen, a oni koji ga imaju (usp. npr. Petr. br. 697 i Batalovo evanđelje) u svom repertoaru slova nikad ga ne kombiniraju s novijim Ɑ [Ɑ], koje ima sjecište komponenata na sredini stabla – a sve to se doista nalazi i na Moskovskom bifoliju. Pavlovićeve konstatacije o Ev. br. 54 – od kojih je naročito vrijedna jedna osobito rijetka u bosanskim rukopisima odmaklog 14. stoljeća, ona o dvostruko češćem Ɑ nego Ɑ – također imaju potvrdu u Moskovskom bifoliju. Na posljednjoj stranici Moskovskog bifolija vidljiv je u gornjem lijevom uglu tanko upisan broj 8, koji se može razumjeti kao ostatak paginacije što je označavala redosljed stranica početka Srečkovićevo evanđelja kada su dva bifolija

još uvijek bila zajedno (Mosk. 1, 2; Tver. 3, 4, 5, 6; Mosk. 7, 8). Svi ti elementi omogućavaju da se pretpostavi kako je ovdje riječ o jednom rukopisu od kojega nam je preostao samo jedan bifolij.

Summary

Gospel of the Belgrade Library No. 54

This essay brings together all the philological and codicological data on lost Gospel manuscript no. 54 from the Belgrade library. As a result, we can now more securely identify Bifolium from the Russian State Library no. 291 (Moscow) as part of the codex. The research for the essay was carried out as part of a project by the Academy of Arts and Sciences of Bosnia and Herzegovina (ANUBiH) to create a digital corpus of texts for a dictionary of Old Church Slavonic, which has been revived after a half-century at the instigation of Prof. Dževad Juzbašić, fellow of the academy, and Prof. Blagoje Govedarica, corresponding fellow.

Bibliografija

- Ćirković, S. M. 1982, Glose Srečkovićevo jevanđelja i učenje bosanske crkve, U: Bogomilstvoto na Balkanot vo svetlinata na najnovite istražuvanja: materijali od simpoziumot održan vo Skopje na 30, 31 maj i 1 juni 1978 godina, MANU / SANU / ANUBiH, Skopje 1982, 207-222.
- Kardaš, M. / Ramić-Kunić, E. 2018, Katalog rukopisa bosanske crkvenoslavenske pismenosti, Kirilometodievistika 12, 2018, 117-157.
- Koch, Chr. 2004, Anmerkungen zu den Glossen des bosnischen Tetraevangeliums der Sammlung Srečković, Slovo 52-53, 2004, 55-116.
- Kuna, H. 1976, Jezičke karakteristike glosa u bosanskom jevanđelju iz Srečkovićeve zaostavštine, Slovo 25-26, 1976, 213-230.
- Lavrov, P. A. 1914, Paleografieskoe obozrënie kirillovskago piš'ma, U: Enciklopedija slavjanskoj fiologii, 4.1, Izdanie Otdëlenija russkago jazyka i slovesnosti Imp. akademii nauk, Petrograd 1914.
- Nazor, A. 2005, Rukopisi Crkve bosanske, U: Šanjek, F. (ur.) Fenomen "krstjani" u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, Institut za istoriju / Hrvatski institut za povijest, Sarajevo / Zagreb 2005, 539-562.

jezičke crte tog rukopisa navodeći primjere koji su obilježeni brojem lista i retka (Speranski 1898, 36-40).

- Otašević, D.* 2005, Nikoljsko jevanđelje: od originala do digitalne kopije, Glas Biblioteke 12, 2005, 33-46.
- Pavlović, M.* 1921, Belićevi Odlomci bosanskog jevanđelja, U: Zbornik filoloških i lingvističkih studija: A. Beliću povodom 25-godišnjice naučnog rada posvećuju njegovi prijatelji i učenici, Izdaće Akad. knižare S. B. Cvijanovića, Beograd 1921, 239-248.
- Speranski, M. N.* 1898, Zamětki o rukopisjahъ Bělgadskihъ i Sofijskoj bibliotek, Izvēstija Istoriko-filologičeskago instituta knjazja Bezborodko vъ Něžině 14, Moskva 1898, 1-87.
- Speranski, M. N.* 1902, Ein bosnisches Evangelium in der Handschriftensammlung Srećkovič's, AslPh 24, 172-182.
- Speranski, M. N.* 1903, Opisanie rukopisej Tverskogo muzeja, II. dio, Izdanje Tverske naučne arhivske komisije, Tver 1903.
- Speranski, M. N.* 1906, Mostarskoe (Manojlovo) evangelie, separat iz Ruskij filologičeskij vēstnik, Varšava 1906, 1-95.
- Stojanović, Lj.* 1903, Katalog Narodne biblioteke u Beogradu IV: Rukopisi i stare štampane knjige, Kraljevska srpska državna štamparija, Beograd 1903.
- Turilov, A.* ur. 2002, Svodnyj katalog slavjano-russkih rukopisnyh knjig, hranjaščih sja v Rossii, stranah SNG i Baltii, XIV vek, Moskva 2002.

Godišnjak izlazi od 1957. godine. Prva (I) i druga sveska (II-1961) štampane su u izdanju Balkanološkog instituta Naučnog društva BiH, a od 1965. (III/1) izdavač časopisa je Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH. Počev od sveske XXXIX/37 numeracija je svedena na prvu cifru koja se izražava arapskim brojem. Objavljeni radovi su vrednovani od strane međunarodne redakcije i recenzenata.

Das Jahrbuch erscheint seit dem Jahr 1957. Der erste (I) und zweite Band (II-1961) wurden im Balkanologischen Institut der wissenschaftlichen Gesellschaft B-H herausgegeben. Seit dem Band III/1, 1965 erscheint die Zeitschrift im Zentrum für Balkanforschungen der AWK B-H. Ab Band XXXIX/37 wird die Nummerierung auf die erste, folglich arabisch ausgedrückter Zahl, zurückgezogen. Die veröffentlichten Artikel wurden von der internationalen Redaktion und Rezensenten begutachtet.

* * *

Naslovna strana / Titelblatt
Dževad Hozo

Ilustracija na naslovnoj strani / Illustration am Titelblatt
Otmica Evrope, prema motivu sa jedne etruske hidrije, vjerovatno iz Caere – Cerveteri (Rim, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia) / Entführung Europas, nach der Darstellung auf einer etruskischer Hydria, wahrscheinlich aus Caere – Cerveteri (Rom, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia)

Adresa redakcije / Redaktionsadresse
cbi-anubih@anubih.ba

Web izdanje / Web-Ausgabe
www.anubih.ba/godisnjak

Sekretarka Redakcije / Sekretärin der Redaktion
Sabina Vejzagić

Lektura / Lektorin
Zenaida Karavdić

Tehnički urednik / Technische Redakteur
Narcis Pozderac

DTP
Narcis Pozderac

Tiraž / Auflage
500

Štampa / Druck
Dobra knjiga, Sarajevo

Časopis je indeksiran u / Zeitschrift verzeichnet in
C.E.E.O.L. (Central Eastern European Online Library)
Ebsco Publishing
Ulrich Periodicals
ZENON DAI (Journals Database of German Archaeological Institute)
Cross Ref